

METAFORA TARJIMASIGA TURLI QARASHLAR

*Fayziyeva Aziza Anvarovna,
Tarjimashunoslik va lingvodidaktika kafedrasida o'qituvchisi,
Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya: Metaforalar tarjimasi tadqiqi zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning muhim obyekti sifatida o'rganib kelinmoqda. Ushbu maqolada metaforalarning xususiyati hamda ularni tarjimada qayta tiklash muammosi rus va Yevropa olimlari tadqiqotlari misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: metafora, konseptual metafora, konsept, metaforizatsiya, sxema.

РАЗНЫЕ ПОДХОДЫ К ПЕРЕВОДУ МЕТАФОР

*Файзиева Азиза Анваровна,
преподаватель кафедры Переводоведения и лингводидактики,
Бухарский государственный университет*

Аннотация: Изучение метафорического перевода исследуется как важный объект современной лингвистики и переводоведения. В статье анализируется проблема перевода метафор в исследованиях российских и европейских ученых.

Ключевые слова: Метафора, концептуальная метафора, концепт, метафоризация, схема.

DIFFERENT APPROACHES TO TRANSLATION OF METAPHORS

*Fayziyeva Aziza Anvarovna,
Teachet at the Department of Translation Studies and Linguodidactics,
Bukhara State University*

Annotation: The study of metaphorical translation is researched as an important object of modern linguistics and translation studies. In the article the problem of the translation of metaphors is analyzed through the researches of Russian and European scientists.

Keywords: Metaphor, conceptual metaphor, concept, metaphorization, scheme.

Kirish. Til jamiyatda nafaqat muloqot vositasi, balki jamiyat a'zolarining olamni, borliqni anglash jarayonida bevosita ishtirok etuvchi muhim vosita hisoblanadi. "Biz olam haqida faqat shu til nuqtai nazaridan, uning kontseptual tizimidan foydalangan holda fikr yurita olamiz".[9:56]

Tilshunoslikda, umuman semiotikada metaforaday ko'p tahlil qilingan lingvistik hodisa bo'lmasa kerak. Borliqning metafizik qonuniyatlari haqida yoza turib, Aristotel, Russo, Gegel, Lomonosov, Nitshe, Rikyor va boshqa mashhur faylasuflar metafora xususida ham to'xtalib o'tishni lozim topishgan. Filologiya va lingvistikada esa, xususan adabiyotshunoslik, etimologiya, pragmalingvistika, kognitiv lingvistika yo'nalishlarida sohaning yetuk mutaxassislari A.Kun, M.Myuller, A.Potebnya, I.A.Richards, M.Blek, R.Yakobson, K.Burk, P. Uilrayt, S. Bruk-Rouz, L. J. Kohen, J. Syorl, S. Levin, G. Lakoff, M. Jonson, R. Gibbs, A. Paivio, A. Ortoni, T. Todorov,

U. Eko, V. P. Grigoryev, N. D. Arutyunova, S. M. Mezenin, va boshqalar metafora tushunchasiga ta'rif berishgan.

Metaforaga bo'lgan qarashlar turlicha bo'lishiga qaramay, uning xos xususiyatlari va tuzilishi haqidagi nazariyalar deyarli o'xshash. Aristotel "Poetika" asarida yaxshi metafora yaratish uchun narsalarning o'zaro o'xshash tomonini ko'ra olish kerak degan edi.

Adabiyotlar sharhi. Aristotelning metafora bu bir narsa-hodisa nomining boshqa narsa-hodisa nomiga ular o'rtasidagi o'xshashlik asosida ko'chishi deya bergan ta'rifi, ushbu lingvistik elementning ilk mumtoz ta'rifi deya tan olinadi. Ushbu xulosa metaforani o'xshatish san'ati kabi uch qisimli tuzilma sifatida o'rganish imkonini berdi.

Olam haqidagi bilimlarning lisoniy tus olishida kognitiv mexanizmlarning bir turi bo'lgan metaforalar qo'llanishi kommunikatsiya jarayonida juda muhim hisoblanadi. Umuman olganda, metaforalar orqali ifodalanadigan tushunchalarni ko'pincha idrok etish qiyin, shuning uchun ularni tushunish insonning tashqi dunyo va turli insonlar bilan aloqasi natijasida olingan butun hayotiy tajribasini konseptual tizimlashtirishni taqozo etadi. Metaforik birliklar nutqda mavhumroq tushunchalarni "moddiy", ya'ni aniqroq tushunchalar orqali ifodalash uchun ishlatiladi.

Mashhur kognitiv lingvistlar J.Lakoff va M.Jonson "Metaphors we live by" nomli asarlarida metaforizatsiya jarayonini tahlil qila turib, insonni o'rab turgan olamni anglash jarayoni o'z tabiatiga ko'ra metaforik xususiyatga ega bo'lib, tajribalarimiz natijasini tushunishda avvalgi tajribalarimizdan olingan ma'lumotlarga oid tushunchalarni qo'llash orqali amalga oshadi deb yozishadi.

Tilshunoslikka oid tadqiqotlarda metafora tilda voqelangan eng samarali kognitiv model sifatida e'tirof etiladi. Lakoff va Jonson ta'kidlashganidek, metafora konseptuallashtirgan obyektning turli xususiyatlarini ochishga yoki yashirishga xizmat qilib, oddiy tuyulgan metaforalar aslida murakkab va ko'pxossali, u turli diskurslarning nafaqat universal, balki milliy jihatlarini ham ochib berishga xizmat qiladi hamda bu orqali ma'lum tilda so'zlovchilarning ong va ongostida sodir bo'ladigan kognitsiya jarayonlarini yuzaga chiqaradi. [2:116]

Muhokama. Tilning ifodali va tasviriy birliklari, xususan metaforalar turli funksional uslubda yozilgan matnlarda uchraydi. Metaforik birliklarning vazifalari, xususiyatlari hamda umuman metaforizatsiya jarayonining o'zi tilshunoslikning turli sohalarida jumladan tarjimashunoslik va tarjima nazariyasi sohasida ham qiziqish va tadqiqotlarga sabab bo'lmoqda.

Turli tillarda mavjud bo'lgan metafora tizimlari o'rtasidagi farqlar tufayli metaforani tarjima qilish murakkab. Bir xalqning ijtimoiy-maishiy hayoti va tajribasi natijasida yuzaga kelgan metafora tafakkurida umuman o'zga o'xshatishlar asosida yaralgan olamning manzarasiga ega boshqa til so'zlovchilariga yetkazish tarjimonda qiyinchiliklar uyg'otishi tabiiy. Misol uchun, ingliz tiliga xos bo'lgan metaforik tasvirlar ko'p hollarda o'zbek tilida yo'q va aksincha. Shuning uchun, metaforalarni o'zbekcha matndan ingliz tiliga yoki aksincha ingliz tilidagi matndan o'zbekchaga ko'chirish har doim ham mumkin emas. Shuni inobatga olgan holda, tarjima taqozosi bilan metaforik tasvirni o'zgartirish zarurati paydo bo'ladi. Bu almashtirish asl nusxaning ifoda darajasini saqlab qolishga va tarjimani idiomatik qilishga yordam beradi. [6:98]

Tarjima nazariyasi va tarjimashunoslikda «metaforaning saqlanish qonuni» tushunchasi shakllantirilgan bo'lib, unga ko'ra tarjimada metaforik obraz iloji boricha to'liq saqlanishi kerak. Ushbu qonunga rioya qilmaslik metaforik iboraning ma'nosi o'zgarishiga, uning estetik va pragmatik ta'sirining pasayishiga olib keladi. V.N.Vovk ta'kidlaganidek, asliyat manbasidagi metaforalarning tushurib qoldirilishi muallif intensiyasini «buzishning jiddiy va juda keng tarqalgan vositasidir». [7:127].

Yevropa, okeanorti va rus lingvistlari tadqiqotlarida metaforalar tarjimasi muhim o'rin olgan. Rus olimi Ya.I.Retsker metaforalarni to'rt usulda tarjima qilishni taklif qilgan:

1. Muqobil mosliklar. Ushbu strategiya asliyat tilidagi metaforaning tarjima qilinayotgan tilda to'liq mos keluvchi ekvivalenti bo'lganda qo'llaniladi.

2. Variativ mos kelish strategiyasi asliyatdagi metaforaning tarjima qilinayotgan til lug'atida qayd etilgan bir necha analoglari bo'lganda kontekstga mosini tanlash orqali qo'llaniladi.

3. Transformatsiya. Bu usul asliyatdagi metaforaning asosini to'liq o'zgartirish, ya'ni transformatsiyalash usulidir.

4. Kalkalash, asliyat manbasidagi metaforani so'zma-so'z tarjima qilish usuli. [10:111-112]

T.R.Levitskaya va A.M.Fiterman metaforalarni to'g'ridan to'g'ri yoki so'zma-so'z tarjima qilganda tarjima qilingan tilda umuman begona tasvir yaraladi deb, bunday vaziyatlarda metaforalarni nometaforik izohlash orqali tarjima qilish maqsadga muvofiqligini ta'kidlashgan. [8:19-20].

Piter Nyumark xulosasiga ko'ra esa, metaforani qaysi usulda tarjima qilish matn turiga bevosita bog'liq bo'lib, informative turdagi matnlarda metaforaning haqiqiy funksional yuki mavjud bo'lmay, tarjima jarayonida tushurib qoldirish matn mazmuniga ta'sir qilamaydi. Badiiy matnlarda esa aksincha metafora muhimroqdir, chunki ular kontekstual, semantik va pragmatik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun bunday matnlarda metaforalarga e'tiborli bo'lish zarur [4:47].

Nyumark metaforalarni tarjima qilishning quyidagi usullarini tavsiya qiladi:

1. So'zma-so'z tarjima orqali o'xshash metaforik tasvirni saqlab qolish;
2. Metaforani o'xshatish orqali tarjima qilish;
3. Metaforani o'girilgan tilde mavjud ekvivalent metafora bilan almashtirish;

4. Metaforik tasvirni izoh qo'shish va o'xshatish asosini eksplitsit tarzda ochish orqali tarjima qilish;

5. Perifrazalash [4:81].

Nyumark taklif etgan metaforalar tarjimasi nazariyasidan tashqari Raymond van der Bruk metaforalarni tarjima qilishda ularni mazmunan to'liq saqlash uchun uch xil tarjima usulini taklif qiladi. Brukning tarjima modellari quyidagilar:

1. "sensu stricto" tarjima, ya'ni tor ma'nodagi tarjimada ma'noni ifodalovchi vosita ham, mazmun ham asliyatdan tarjima tiliga o'giriladi. Leksikallashgan metaforalar uchun bu usul asliyat va o'girilayotgan tilda ma'no vositalari bir-biriga qay darajada mosligiga qarab ikki xil natijaga olib kelishi mumkin:

a) Agar ikki tilda ham ma'noni yetkazish vositalari o'xshash bo'lsa, metafora idiomatic tarzda tarjima qilinadi;

b) Agar ma'noni yetkazish vositalari turlicha bo'lsa, tarjima qilingan tilda metafora yoki semantic anomaliya, yoki yangicha innovatsiya bo'ladi.

2. Almashtirish usuli. Mazkur model asliyat tilidagi ma'no yetkazish vositalari o'girilayotgan tilda ma'lum ma'noda yaqinroq mazmuni ifodalovchi vositalar bilan almashtirilishini nazarda tutadi. Bunda asliyat va o'girilgan tildagi mazmun umuman olganda ekvivalent hisoblanadi.

3. Perifraza. Mazkur usulda manba tildagi metafora o'girilgan tilde nometaforik ifoda bilan izohlanganda perifrazalanadi. Aslida bunday modelda tarjima natijasida metafora oddiy izoh yoki sharhga o'xshab qoladi. [5:73-87]

Natija. Yuqoridagi metafora tarjimasiga oid taklif va xulosalar metaforaga bo'lgan an'anaviy qarashlar natijasi bo'lib, bunda metaforalarga asosiy funksional xususiyati stilistik jozibadorlik beruvchi til birliklari sifatida yondashilgan. Yaqin o'tmishda vujudga kelgan metaforaga kognitivistik yondashuv tarjimashunoslikda ham o'z aksini topdi. Kognitivistika nuqtai nazaridan qaraganda, turli tillar bu unda so'zlashuvchi insonlarning tafakkur tizimiga kirish va uni anglashning usuli hisoblanadi. Metaforalar esa kognitiv jarayon mahsuli bo'lib, turli tillarda dunyoni bilish va anglash jarayoni tilda o'xshash yoki farqli lingvistik obraz bilan ifodalanadi. Ma'lum madaniyatga xos metaforani o'rganish uning ushbu madaniyatda eksperiensial tajriba qanday tuzilishini o'rganish imkonini beradi, N.Mandelblitning "Kognitiv tarjima gipotezasi"ga ko'ra, metaforalarni tarjima qilishda ikkita kognitiv ssenariy qo'llanilishi mumkin:

1) a similar mapping condition (o'xshash metaforik proyeksiya holati) (SMC) shunday jarayonki, tarjima natijasida konseptual siljish sodir bo'lmaydi;

2) a different mapping condition (boshqa metaforik proyeksiyaning holati) (DMC) tarjima jarayonida asl matn va tarjima matni o'rtasida kontseptual siljish sodir bo'ladigan vaziyatni tavsiflaydi [3:485].

Mandelblitga agar manba til va o'girilayotgan til o'xshash ifoda vositalariga ega bo'lsa, metaforani tarjima qilish o'girilayotgan tildagi ekvivalent metaforani tanlash orqali amalga oshiriladi, deb hisoblaydi. Biroq manba til o'girilayotgan tilga qaraganda boshqa metaforik proyeksiya shartlariga amal qilsa, metafora tarjimasini tarjimon uchun muammoli bo'lgani holda tarjimaga ko'p vaqt talab etadi. Bunda metafora o'xshatish, parafraza, havola berish, tushuntirish yoki tushirib qoldirish orqali tarjima qilinadi.

A.Deygnan, D.Gabris va S.Solska fikricha, yuqoridagi model metaforalar tarjimasining boshqa usullari bilan ham to'ldirilishi mumkin:

1) o'xshash kontseptual metafora va ekvivalent lingvistik ifoda;

2) o'xshash kontseptual metafora va farqli lingvistik ifoda;

3) farqli konseptual metaforadan foydalanish;

4) lug'aviy ma'nolari o'xshash, ammo majoziy ma'nolari har xil bo'lgan so'zlar va iboralar [1:353].

Xulosa va takliflar. Xuosa qilib aytganda, yuqoridagi tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, metafora ma'lum bir madaniyatning ijtimoiy-madaniy e'tiqodlari va munosabati orqali shakllanadi. Shu sababdan metafora tarjimasiga kognitiv yondashish metaforalarni insonlarning tajribalari, munosabati va

amaliyotlarini kontseptual ifodalovchi kognitiv konstruktsiyalar sifatida ko'rish imkonini beradi.

Metaforalar turli xil madaniy sohalar bilan bog'langanligi tarjima jarayonida o'xshash yoki bir xil kognitiv ekvivalentni izlashi kerakligini anglatadi. Manba til va o'girilayotgan tilning madaniyatida tajribani ifodalash tarsi qanchalik yaqin va o'xshash bo'lsa, tarjima qilish ham shunchalik oson bo'ladi. Ammo xalqlarning hayotiy tajribasi har doim ham o'xshash emasligi va metafora aynan shu tajribalarni anglatishini hisobga olsak, metaforalarni turli madaniyatlarga tegishli tillarga tarjima qilishda tarjimonning vazifasi qiyinlashadi. Metaforalarni yetkazishdagi qiyinchilik tillarda aynan u yoki bu kontseptual sohaga tegishli o'xshash metaforalarning yo'qligidadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Deignan, A., Gabrys, D., & Solska, A. Teaching English metaphors using cross linguistic awareness-raising activities // *ELT Journal*. – 1997. – 51(4). – p. 352-360.

2. Lakoff, G. *Metaphors We Live by* / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago, 1980. — 242 p. — Text:unmediated.

3. Mandelblit N. The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory. *Translation and Meaning, Part 3*. – Maastricht: Universitaire Press, 1995. – p. 483-495.

4. Newmark P. A. *Textbook of translation*. – L.; N.Y.: Prentice Hall, 1988. – p. 292.

5. Van Den Broeck, Raymond. *The Limits of Translatability Exemplified by Metaphor Translation*. *Poetics Today*, 2: 4, 1981. P. 73-87.

6. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. – М.: УРАО, 2000. – 208 с.

7. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации. – Киев: Наукова думка, 1988. – 140 с.

8. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1963. – 125 с.

9. Попова, Т.Г. Национально-культурная семантика языка и когнитивно-социокоммуникативные аспекты (на материале английского, немецкого и русского языков) : моногр. / Т. Г. Попова ; Моск. гос. обл. ун-т. — Москва, 2003. — 179 с. — Текст: непосредственный.

10. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 237 с.